

ІСТОРІЯ ПЕДАГОГІКИ

УДК [371.311:373.3]:37.014. 1

DOI <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2021.78.1>

Н. Б. Антонець

кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник,
старший науковий співробітник відділу історії та філософії освіти
Інституту педагогіки Національної академії педагогічних наук України

ІНДИВІДУАЛЬНЕ НАВЧАННЯ ЯК ФОРМА ЗДОБУТТЯ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ: НОРМАТИВНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ (1991–2019)

Статтю присвячено нормативно-правовому забезпеченню індивідуального навчання, яке є однією з форм організації навчально-виховного процесу (у тому числі в початковій школі) і впроваджується для забезпечення права громадян на здобуття повної загальної середньої освіти. Вибрані хронологічні рамки зумовлені необхідністю комплексного вивчення процесу розвитку початкової освіти за роки незалежності України.

У ході дослідження предметом аналізу стали відповідні документи, які було затверджено наказами галузевого міністерства. Охарактеризовано Тимчасове положення про індивідуальне навчання в системі загальної середньої освіти (1992 р.) та Положення про індивідуальне навчання в системі загальної середньої освіти (1993 р.), що були розроблені в каденцію міністра освіти П. Таланчука, Тимчасове положення про індивідуальне навчання в системі загальної середньої освіти (2000 р.) та Положення про індивідуальну форму навчання в загальноосвітніх навчальних закладах (2002 р.), які затвердив міністр освіти і науки В. Кремень. Відзначено, що у цих документах було визначено мету індивідуального навчання, контингент учнів, які можуть ним скористатися, коло осіб, які мають право здійснювати індивідуальне навчання, особливості його організації (у тому числі в початковій школі) та фінансування. З'ясовано, що поява у січні 2016 р. Наказу «Про затвердження Положення про індивідуальну форму навчання в загальноосвітніх навчальних закладах» за підписом міністра освіти і науки С. Квіта передусім була зумовлена тимчасовою окупацією території Автономної Республіки Крим та м. Севастополя, що почалася 20 лютого 2014 р. внаслідок збройної агресії Російської Федерації. Зазначено, що суттєві зміни до цього Положення вніс наказ, який 10 липня 2019 р. підписала міністр освіти і науки Л. Гриневич. Унаслідок цих змін документ отримав нову редакцію, яка унормовує організацію здобуття освіти за екстернатною формою (екстернат), сімейною (домашньою) формою та педагогічним патронажем, а також нову назву – Положення про індивідуальну форму здобуття загальної середньої освіти.

Ключові слова: індивідуальна форма здобуття загальної середньої освіти, індивідуальна форма навчання, початкова освіта, початкова школа, форми здобуття освіти.

Постановка проблеми. Здобуття Україною незалежності зумовило необхідність розроблення власної нормативно-правової бази, у тому числі в освітній галузі. Зокрема, у Законі «Про освіту», який було ухвалено у травні 1991 р., зазначалося, що забезпечення реалізації права громадян на освіту здійснюється у тому числі шляхом урізноманітнення форм навчання [1]. Унормування функціонування цих форм стало одним із завдань галузевого міністерства. Зокрема, значну увагу було приділено нормативно-правовому забезпеченню індивідуального навчання, яке в системі загальної середньої освіти є однією з форм організації навчально-виховного процесу і впроваджується для забезпечення права громадян на здобуття повної загальної середньої освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості організації індивідуального навчання

в школах I ступеня розглядаються у публікаціях Т. Гавриленко, Д. Ротфорт, О. Савченко, Г. Шубак. Питання індивідуального навчання дітей з особливими освітніми проблемами в умовах загальноосвітнього навчального закладу розробляють, зокрема, Т. Ілляшенко, В. Коваленко. Висвітлення зарубіжного досвіду у реалізації ідеї про домашню освіту знаходимо у працях В. Гриньович, А. Лещенко, О. Огієнко, Л. Рубан, Т. Свиридової, С. Шумаєвої. У контексті інших альтернативних форм навчання (дистанційної, екстернатної) з погляду юриста організація та здійснення індивідуального навчання стали предметом уваги Л. Таран.

Мета статті. На основі аналізу нормативно-правових документів простежити генезу розвитку індивідуального навчання як форми здобуття початкової освіти за роки незалежності України.

Виклад основного матеріалу. На виконання Закону «Про освіту» 20 липня 1992 р. міністр освіти П. Таланчук затвердив Тимчасове положення про індивідуальне навчання в системі загальної середньої освіти [2]. У документі було визначено мету індивідуального навчання, контингент учнів, які можуть ним скористатися, коло осіб, які мають право здійснювати індивідуальне навчання, особливості його організації та фінансування. Зокрема, зазначалося, що мета індивідуального навчання – забезпечення умов для здобуття загальної середньої освіти або задоволення інших загальноосвітніх потреб особистості з урахуванням її індивідуальних особливостей. Коло осіб, які можуть скористатися такою формою здобуття знань, було поділено на дві категорії. До першої увійшли учні, які потребують соціальної допомоги та реабілітації (до їх числа було віднесено тих, хто не може відвідувати школу за станом здоров'я; не спроможні засвоїти навчальний матеріал в обсязі державних стандартів загальної середньої освіти в умовах традиційних форм організації навчально-виховного процесу; має високі навчальні можливості). Другу категорію становили ті, хто виявив бажання навчатися індивідуально (для неповнолітніх – за бажанням їхніх батьків). Згідно з Тимчасовим положенням 1992 р., індивідуальне навчання могли здійснювати вчителі, гувернери, репетитори, інші педагогічні працівники, воно також могло бути повністю самостійним. Учні мали право вибрати для індивідуального вивчення один, кілька або всі предмети навчального плану, при цьому їм дозволялося за бажанням відвідувати заняття з вибраного предмета (предметів) у школі.

Із приводу організації індивідуальної форми навчання осіб, які потребують соціальної допомоги та реабілітації, у Тимчасовому положенні 1992 р. зазначалося, що вона реалізовується, як правило, або школою, у якій учні навчаються, або найближчою школою до місця їхнього проживання чи лікування і здійснюється вчителями у приміщенні закладу освіти, у домашніх умовах або у лікувальному закладі. Навчання цього контингенту учнів проводиться за персональними планами, які розробляються з урахуванням їхніх індивідуальних особливостей. У планах указується зміст матеріалу, що підлягає вивченню, види завдань, які необхідно виконати, строки і форми звітності та контролю якості засвоєння знань. Кількість годин для організації індивідуального навчання, що фінансуються державою, визначається з розрахунку вартості навчання одного учня в загальноосвітній школі за рік. Розподіл годин за предметами здійснює школа з урахуванням реального рівня знань і навчальних можливостей учня, заняття проводяться в різних формах, що добираються вчителем виходячи з їх педагогіч-

ної доцільності. Облік занять, змісту проведеної з учнем роботи, його успішності з кожного предмету ведеться у спеціальному журналі.

Щодо осіб, які не потребують соціальної допомоги та реабілітації, у Тимчасовому положенні 1992 р., зокрема, зазначалося, що їх індивідуальне навчання може бути самостійним або організованим на договірних умовах між тим, хто бажає індивідуально навчатися, і тим, хто навчатиме (школою, гувернером, репетитором тощо). Для цього контингенту учнів індивідуальне навчання здійснюється за їхній рахунок (за винятком випадків, коли на таке навчання є дозвіл місцевого органу державного управління освіти).

Через рік, а саме 1 липня 1993 р., Міністерство освіти України затвердило Положення про індивідуальне навчання в системі загальної середньої освіти [3], в основу якого було покладено попередній тимчасовий документ. На відміну від попереднього документа у Положенні не передбачався варіант повністю самостійного індивідуального навчання, а також серед педагогічних працівників, які можуть організовувати таку форму здобуття освіти, не згадувалися гувернери та репетитори. Натомість окремо зазначалося, що навчання дітей молодшого шкільного віку можуть здійснювати їхні батьки. Окрім того, з'явилися пункти, згідно з якими за бажанням батьків (або осіб, які їх замінюють) для проведення контрольних (підсумкових) зрізів знань органами державного управління освітою мали створюватися спеціальні комісії за участю представників шкільного самоврядування, а кількість занять могла бути збільшена понад бюджетне фінансування за рахунок надходжень від підприємств, організацій та приватних осіб.

Протягом наступних семи років в освітній галузі було ухвалено низку документів, які внесли значні зміни у її нормативно-правову базу. Серед них – нова редакція Закону України «Про освіту» (1996 р.), Закон України «Про загальну середню освіту» (1999 р.), постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження переліку платних послуг, які можуть надаватися державними навчальними закладами» (1997 р.) та «Про затвердження Положення про загальноосвітній навчальний заклад» (2000 р.). Ухвала цих та інших документів зумовила необхідність перегляду чинних на той час Положень. Так, у вересні 2000 р. міністр освіти і науки В. Кремень підписав наказ «Про затвердження Тимчасового положення про індивідуальне навчання в системі загальної середньої освіти» [4].

У Тимчасовому положенні 2000 р. конкретизовано мету індивідуального навчання. У новому формулюванні нею стало створення оптимальних умов для здобуття громадянами певного освітнього рівня, що забезпечується навчальним закладом системи загальної середньої освіти, або повної загальної середньої освіти відповідно до

особистісних потреб, індивідуальних здібностей, можливостей, стану здоров'я, розвитку нахилів, талантів. Також внесено зміни у перелік категорій учнів, які мали право на індивідуальну форму навчання. До нього було віднесено учнів: 1) які проживають у селах, селищах, розташованих на важкодоступних територіях, де відсутні загальноосвітні навчальні заклади; 2) які не спроможні засвоїти навчальний матеріал в умовах групової форми організації навчально-виховного процесу у визначені державою терміни; 3) які не можуть відвідувати навчальні заняття за станом здоров'я; 4) які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку; 5) які є іноземцями та особами без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах. Із кола осіб, які мають право здійснювати індивідуальне навчання, було вилучено батьків, тобто у ньому залишилися лише педагогічні працівники, котрі мають відповідну педагогічну освіту. У Тимчасовому положенні зазначалося, що учень має право перейти на індивідуальну форму навчання у будь-якому класі та в будь-який час протягом навчального року. Особи, які не були у складі учнів навчального закладу, а прибувають до нього й вибирають індивідуальну форму навчання, зараховуються до контингенту цього закладу згідно з установленим порядком. Ця умова поширюється й на учнів, які вперше йдуть до школи та вибирають індивідуальну форму навчання у першому класі. У документі вперше офіційно було надано можливість під час індивідуального навчання використовувати дистанційну форму, а також інформаційні технології з обов'язковим урахуванням особливостей розвитку та психофізичного стану учня. Згідно з Тимчасовим положенням 2000 р., зміст індивідуального навчання має відповідати Державному стандарту загальної середньої освіти. Індивідуальне навчання здійснюється за індивідуальними навчальними планами, що розробляються навчальним закладом, з урахуванням індивідуальних особливостей дітей, їхніх здібностей та потреб. На підставі індивідуальних навчальних планів розробляються індивідуальні програми з кожного предмета, у яких визначаються зміст і обсяг матеріалу, що підлягає вивченню. Атестація знань учнів здійснюється не більше двох разів протягом навчального року. Із дозволу адміністрації навчального закладу під час проведення атестації учня допускається присутність батьків або осіб, які їх замінюють. У разі незгоди учня, батьків або осіб, які їх замінюють, із результатами атестації їм надається право в день оголошення результату оскаржити його у відповідному органі управління освітою. Учні, які навчаються індивідуально й які прискорено опанували програмовий матеріал відповідного класу, можуть проходити дострокову атестацію. Успішне проходження дострокової атестації

є підставою для переведення учня до наступного класу. Фінансування індивідуального навчання учнів здійснюється коштом бюджету. Кількість годин індивідуального навчання понад установлену норму годин може бути збільшена шляхом надання платних послуг навчальним закладом згідно з Постановою Кабінету Міністрів України від 20 січня 1997 р. «Про затвердження переліку платних послуг, які можуть надаватися державними навчальними закладами».

Наприкінці 2002 р. Міністерство освіти і науки України затвердило Положення про індивідуальну форму навчання в загальноосвітніх навчальних закладах» [5]. Звернемо увагу на ті пункти, що відрізняли новий документ від попереднього. Зокрема, знову було внесено корективи у перелік категорій учнів, які мали право на таку форму навчання. До цього переліку увійшли учні: 1) які за станом здоров'я не можуть відвідувати навчальний заклад; 2) яким необхідно пройти лікування у лікувальному закладі більше одного місяця; 3) які мають високий навчальний потенціал і можуть прискорено закінчити школу; 4) які проживають у селах і селищах (коли кількість учнів у класі становить менше п'яти осіб); 5) які не встигають протягом двох років навчання у школі I ступеня; 6) які потребують корекції фізичного та (або) розумового (психічного) розвитку (у разі якщо батьки або особи, які їх замінюють, відмовляються направляти дитину до відповідної спеціальної загальноосвітньої школи (школи-інтернату)). У Положенні 2002 р. уточнювалося, що індивідуальне навчання здійснюється у загальноосвітніх навчальних закладах усіх типів і форм власності, а учні, які навчаються індивідуально, є учасниками навчально-виховного процесу навчального закладу. Індивідуальні навчальні плани складаються на основі типових навчальних планів, затверджених Міністерством освіти і науки України. Освітній рівень учнів, які навчалися за індивідуальною формою, має відповідати вимогам Державного стандарту загальної середньої освіти. У разі здійснення індивідуального навчання за однотипними індивідуальними навчальними програмами учнів 1–4-х класів на окремих заняттях можна об'єднувати в групи чисельністю не більше п'яти осіб. За результатами річного оцінювання та атестації учням 2–4-х класів, які навчаються індивідуально, видається табель успішності. Фінансування індивідуального навчання учнів здійснюється коштом відповідного бюджету. Кількість годин для організації індивідуального навчання відповідно до кількості предметів інваріантної частини навчального плану визначається наказом директора та затверджується відповідним органом управління освітою.

Поява у січні 2016 р. Наказу «Про затвердження Положення про індивідуальну форму навчання в загальноосвітніх навчальних закладах» за підписом міністра освіти і науки С. Квіта [6] передусім

була зумовлена тимчасовою окупацією території Автономної Республіки Крим та м. Севастополя, що почалася 20 лютого 2014 р. внаслідок збройної агресії Російської Федерації. У Положенні визначено порядок зарахування осіб на індивідуальну форму навчання, порядок її організації для забезпечення права на здобуття повної загальної середньої освіти стосовно осіб, щодо яких може запроваджуватися ця форма навчання, а також осіб, щодо яких неможливо забезпечити навчально-виховний процес у загальноосвітніх навчальних закладах за груповою формою навчання, а також порядок оплати праці педагогічних працівників за проведення такого навчання.

У документі, зокрема, зазначено, що індивідуальна форма навчання у системі загальної середньої освіти є однією з форм організації навчально-виховного процесу для забезпечення права осіб на здобуття повної загальної середньої освіти у загальноосвітніх навчальних закладах усіх типів і форм власності. Ця форма навчання може запроваджуватися для осіб, які: 1) за станом здоров'я (у тому числі особи з особливими освітніми потребами, з інвалідністю та ті, яким необхідно пройти медичне лікування у закладі охорони здоров'я більше одного місяця) не можуть відвідувати навчальний заклад; 2) проживають у селах і селищах (коли кількість учнів у класі становить менше п'яти осіб); 3) проживають у зоні збройного конфлікту, на тимчасово окупованій території України або у населених пунктах, на території яких органи державної влади тимчасово не здійснюють або здійснюють не в повному обсязі свої повноваження тощо, та надзвичайних ситуацій природного або техногенного характеру (з використанням дистанційної форми навчання) відповідно до Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України»; 4) мають високий навчальний потенціал і можуть прискорено закінчити школу; 4) є іноземцями або особами без громадянства (діти-біженці, діти, чиї батьки подали заяви про визнання біженцями або особами, які потребують додаткового чи тимчасового захисту, діти іноземців та осіб без громадянства, які утримуються в пунктах тимчасового перебування іноземців та осіб без громадянства).

Відповідно до Положення, зарахування учнів на індивідуальну форму навчання проводиться протягом навчального року. Керівник навчального закладу забезпечує навчання за індивідуальною формою навчання з урахуванням індивідуальних особливостей розвитку учнів. Робочі навчальні плани для індивідуальної форми навчання складаються на основі типових навчальних планів, затверджених Міністерства освіти і науки України, та погоджуються відповідним органом управління освітою. Технології дистанційного навчання в

індивідуальній формі навчання застосовуються з урахуванням вимог Положення про дистанційне навчання, затвердженого Наказом Міністерства освіти і науки України від 25 квітня 2013 р. Освітній рівень учнів 1–4-х класів за умов індивідуальної форми навчання має відповідати вимогам Державного стандарту початкової загальної освіти, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 20 квітня 2011 р. Кількість навчальних годин для організації індивідуальної форми навчання учнів у 1–4-х класах становить п'ять годин на тиждень на кожного учня. Кількість навчальних годин для організації індивідуальної форми навчання осіб з особливими освітніми потребами, у тому числі з інвалідністю, відповідно до кількості предметів інваріантного складника навчального плану за умов виконання вимог Державного стандарту початкової загальної освіти для дітей з особливими освітніми потребами, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 21 серпня 2013 р., у 1–4-х класах становить 10 годин на тиждень на кожного учня. Інструктивно-методичне забезпечення індивідуальної форми навчання здійснює Міністерство освіти і науки України, а контроль над його організацією покладається на відповідні органи управління освітою.

Суттєві зміни до Положення вніс наказ, який у липні 2019 р. підписала міністр освіти і науки Л. Гриневич [7]. Унаслідок цих змін документ отримав нову редакцію, а також нову назву – Положення про індивідуальну форму здобуття загальної середньої освіти. Згідно з Положенням, заклади загальної середньої освіти та інші заклади освіти, які забезпечують здобуття повної загальної середньої освіти на певному рівні освіти, відповідно до законодавства та своїх установчих документів можуть організовувати здобуття освіти за екстернатною формою (екстернат), сімейною (домашньою) формою та педагогічним патронажем. Окрім закладів освіти, документ надає право організації здобуття освіти за індивідуальною формою батькам або іншим законним представникам здобувачів освіти. Оскільки документ є чинним, його детальний аналіз розглядаємо як подальший крок розроблення теми.

Висновки і пропозиції. Отже, на основі аналізу нормативно-правових документів можна зробити висновок, що протягом 1991–2019 рр. Міністерство освіти та науки приділяло значну увагу унормуванню функціонування індивідуального навчання, яке в системі загальної середньої освіти є однією з форм організації навчально-виховного процесу і впроваджується для забезпечення права громадян на здобуття повної загальної середньої освіти. Тимчасові положення та Положення, які затверджувалися у 1992, 1993, 2000, 2002, 2016 рр., визначали мету індивідуального навчання, контингент

учнів, які можуть ним скористатися, коло осіб, які мають право здійснювати індивідуальне навчання, особливості його організації та фінансування. Оскільки у цих документах зазначалося, що вибрати індивідуальну форму навчання можна вже у першому класі, їхній зміст відображав у тому числі специфіку початкової освіти. Так, згідно з Положенням 1993 р., навчання дітей молодшого шкільного віку могли здійснювати їхні батьки; відповідно до Положення 2002 р., у разі здійснення індивідуального навчання за однотипними індивідуальними програмами учнів 1–4-х класів на окремих заняттях можна було об'єднувати в групи чисельністю не більше п'яти осіб; у Положенні 2016 р. зазначалося, що освітній рівень учнів 1–4-х класів за умов індивідуального навчання має відповідати вимогам Державного стандарту початкової загальної освіти, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 20 квітня 2011 р., тощо. Подальший розвиток індивідуальної форми здобуття загальної середньої освіти сприятиме створенню оптимальних умов для врахування особистісних потреб учнів, їхніх можливостей, стану здоров'я, здібностей, нахилів, талантів.

Список використаної літератури:

1. Про освіту : Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки від 23 травня 1991 р. № 1060-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1060-12/ed19910523#Text>
2. Тимчасове положення про індивідуальне навчання в системі загальної середньої освіти : затверджене міністром освіти України П. Таланчуком 20 липня 1992 р. *Інформаційний збірник Міністерства освіти України*. 1992. № 17/18. С. 2–4.
3. Про затвердження Положення про індивідуальне навчання в системі загальної середньої освіти, Положення про державну атестацію (екстернат) для одержання документів про загальну середню освіту, Положення про психологічну службу в системі освіти України : Наказ Міністерства освіти України від 1 липня 1993 р. № 230. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0098-93#Text>.
4. Тимчасове положення про індивідуальне навчання в системі загальної середньої освіти : Наказ Міністерства освіти і науки України від 5 вересня 2000 р. № 430. *Інформаційний збірник Міністерства освіти України*. 2000. № 23. С. 19–24.
5. Про затвердження Положення про індивідуальну форму навчання в загальноосвітніх навчальних закладах : Наказ Міністерства освіти і науки України від 20 грудня 2002 р. № 732. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0009-03/ed20021220#Text>
6. Про затвердження Положення про індивідуальну форму навчання в загальноосвітніх навчальних закладах : Наказ Міністерства освіти і науки від 12 січня 2016 р. № 8. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0184-16/ed20160112#Text>
7. Про внесення змін до Наказу Міністерства освіти і науки України від 12 січня 2016 р. № 8 : Наказ Міністерства освіти і науки України від 10 липня 2019 р. № 955. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0852-19#n2>

Antonets N. Individual learning as a form of primary education: regulatory aspect (1991-2019)

The article is devoted to the legal support of individual education, which is one of the forms of organization of the educational process (including in primary school) and is implemented to ensure the right of citizens to complete general secondary education. The chosen chronological framework is due to the need for a comprehensive study of the process of development of primary education during the years of independence of Ukraine.

During the study, the subject of analysis were the relevant documents, which were approved by orders of the Ministry of Industry. The Provisional Regulations on Individual Education in the General Secondary Education System (1992) and the Regulations on Individual Education in the General Secondary Education System (1993), developed during the term of the Minister of Education P. Talanchuk, the Provisional Regulations on Individual Education in the General Secondary Education System (2000) and Regulations on individual forms of education in secondary schools (2002), approved by the Minister of Education and Science V. Kremen. It was noted that these documents defined the purpose of individual education, the contingent of students who can use it, the range of persons entitled to individual education, the peculiarities of its organization (including in primary school) and funding. It was found that the appearance in January 2016 of the order «On approval of the Regulations on individual forms of education in secondary schools» signed by the Minister of Education and Science S. Kvit was primarily due to the temporary occupation of the Autonomous Republic of Crimea and Sevastopol, which began on February 20, 2014 as a result of the armed aggression of the Russian Federation. It is noted that significant changes to this Regulation were made by the order, which was signed on July 10, 2019 by the Minister of Education and Science L. Hrynevych. As a result of these changes, the document received a new version, which regulates the organization of education in the external form (externship), family (home) form and pedagogical patronage, as well as a new name – Regulations on individual forms of general secondary education.

Key words: individual form of general secondary education, individual form of education, primary education, primary school, forms of education.